

Stanisław Majewski

"Oświata polska 1944-1956. Wybór źródeł. Część 1: "Lata 1944-1948", oprac. S. Mauersberg, M. Walczak, Warszawa 1999 : [recenzja]

Acta Scientifica Academiae Ostroviensis nr 8, 183-187

2001

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

STANISŁAW MAJEWSKI

S. Mauersberg, M. Walczak, *Oświata polska 1944-1956. Wybór źródeł. Część pierwsza lata 1944-1948*, Warszawa 1999, s. 581

Badania dziejów oświaty i szkolnictwa w Polsce po II wojnie światowej rozpoczęły się stosunkowo wcześnie, a w ich kierunkach i intensywności można wyróżnić kilka okresów. W latach pięćdziesiątych podejmowano próby oceny pierwszych lat powojennych 1944-1948, rejestrując proces odbudowy szkolnictwa ze zniszczeń wojennych i pierwsze sukcesy w jego odbudowie. Dominowała w nich, często nadmierna i nieuzasadniona naukowo krytyka spuścizny oświatowej II Rzeczypospolitej, eksponująca zaniedbania lat międzywojennych i sukcesy edukacyjne pierwszych lat Polski Ludowej.

Z biegiem lat ilość publikacji zarówno regionalnych jak ogólnopolskich zwiększała się. Autorzy coraz częściej opierali swoje wywody na źródłach archiwalnych i dlatego prace te stawały się bardziej dojrzałe metodologicznie i obiektywne w ocenach. Podejmując badania prawie zawsze zwracano uwagę na trudności i ograniczenia w dostępie do materiałów. Po pierwsze wynika to z określonych przepisów archiwalnych. Placówki te na ogół nie udostępniają materiałów nieuporządkowanych czy też charakteryzujących funkcjonowanie systemu oświaty w czasach najnowszych, podczas gdy historycy chętnie podejmują dziś problematykę „historii dnia wczorajszego”. Obok źródeł archiwalnych w badaniach historyczno-oświatowych ogromną rolę odgrywają źródła drukowane a więc akty prawne różnej rangi (ustawy czy dekrety, rozporządzenia, zarządzenia, okólniki władz oświatowych itp.), do których dostęp jest często utrudniony, zwłaszcza w ośrodkach pozbawionych archiwów czy bibliotek naukowych.

Z tych względów recenzowany wybór źródeł należy przyjąć z ogromnym zadowoleniem. Jego autorzy – Stanisław Mauersberg i Marian Walczak – są wytrawnymi badaczami najnowszych dziejów szkolnic-

stwa i oświaty polskiej: okresu międzywojennego, lat II wojny światowej i okresu powojennego. To właśnie między innymi prace tych autorów przyczyniły się do likwidowania „białych plam w najnowszej historii wychowania”. Zachowują nadal swoją aktualność także dzisiaj, gdyż oparte są na wszechstronnie dobranych źródłach archiwalnych. Dlatego też autorzy omawianego wyboru źródeł, jak nikt inny predestynowani byli do przygotowania tego typu publikacji.

Zaplanowano wydanie dwóch tomów źródeł charakteryzujących przemiany oświatowe w Polsce lat 1944-1956. Cezura czasowa nie budzi żadnych zastrzeżeń. Po pierwsze, jest to okres w dziejach Polski, uznany przez historyków za pierwszy etap budowania nowej rzeczywistości politycznej i społeczno-ekonomicznej, zakończony jednak kryzysem socjalistycznego państwa, ale także nadziejami, jakie przyniósł Polski Październik 1956 roku na możliwość rozwoju demokracji w ramach ustroju socjalistycznego.

Dla oświaty i szkolnictwa ten okres ma także ogromne znaczenie a podzielić go można na dwa podokresy: lata 1944-1948 i 1949-1956. W pierwszym, zwanym też przez historyków oświaty okresem pierwszej reformy szkolnej, niewątpliwym sukcesem władz oświatowych i społeczeństwa była odbudowa szkolnictwa ze zniszczeń wojennych i zapewnienie powszechności nauczania, a także szerszy dostęp do oświaty dla młodzieży ze wszystkich warstw społecznych. Przeprowadzono wówczas przebudowę programowo-organizacyjną szkolnictwa. Rezygnowano z rozwiązań prawnych okresu II Rzeczypospolitej, programy zaś systematycznie opierano na obcej polskiej tradycji narodowej i wychowawczej ideologii marksistowskiej. W roku 1947 rozpoczęto zakrojoną na szeroką skalę „ofensywę ideologiczną” w szkolnictwie. Drugi okres w dziejach szkolnictwa zaczął się od roku szkolnego 1948/49 zmianami organizacyjnymi związanymi z utworzeniem 11-letniej szkoły ogólnokształcącej i powołaniem w 1949 roku Centralnego Urzędu Szkolenia Zawodowego. Podział zastosowany przez Autorów recenzowanej pracy jest więc, w pełni uzasadniony.

Część pierwszą zamykającą się latami 1944-1948 autorzy podzielili na dwa okresy: rok 1944 i lata 1945-1948. W roku 1944 za najważniejsze zagadnienia słusznie uznali: straty i zniszczenia wojenne

oraz działalność resortu oświaty Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego.

Straty wojenne na polu oświaty zilustrowano najbardziej kompetentnymi materiałami opracowanymi przez Biuro Badań i Statystyki Ministerstwa Oświaty pod kierownictwem Mariana Falskiego, a przedstawionymi przez Polskę w gmachu UNESCO w Paryżu w 1947 roku. Natomiast straty osobowe ukazane zostały w oparciu o ostatnie ustalenia M. Walczaka przedstawione w książce „Ludzie nauki i nauczyciele polscy podczas II wojny światowej. Księga strat osobowych” opublikowanej w 1997r. Są to najbardziej wiarygodne ustalenia zebrane drogą bardzo żmudnych kwerend źródłowych. Równie interesujące w tej części są teksty ilustrujące poczynania administracyjne resortu oświaty PKWN.

Następny, najobszerniejszy, liczący prawie 500 stron tekstu fragment pracy dotyczy lat 1945-1948. Autorzy pokazują dziewięć najważniejszych problemów funkcjonowania szkolnictwa: kształtowanie się centralnej i terenowej administracji oświatowej, koncepcje reformy szkolnej a w tym uchwały Zjazdu Łódzkiego (18-22 czerwca 1945 r.) oraz projekt ustawy i dekretów z 1946 r. normujących działalność szkolnictwa, które jednak nie weszły w życie a dalej organizację wszystkich typów szkolnictwa podstawowego i ponadpodstawowego, programy nauczania, oświatę dorosłych naukę i akademickie szkoły wyższe, partie polityczne, organizacje młodzieżowe i ruch nauczycielski. Dzięki tak obszernej i zróżnicowanej problematyce czytelnik otrzymuje bardzo szeroką panoramę funkcjonowania systemu oświaty osadzoną mocno w ówczesnych uwarunkowaniach życia polityczno-społecznego. Zaprezentowano wiele nowych źródeł, nie wykorzystywanych w dotychczasowych pracach naukowych. Wybór materiałów jest bardzo obiektywny a zdecydowana ich większość pochodzi z Archiwum Akt Nowych w Warszawie a także Archiwum ZG Związku Nauczycielstwa Polskiego. Autorzy wykorzystali także wiele dokumentów dotyczących spraw oświatowych rozproszonych w różnych wydawnictwach i zbiorach źródłowych. Oprócz aktów normatywnych wydawanych przede wszystkim przez Ministerstwo Oświaty znalazły się także cenne zestawienia statystyczne

szkolnictwa opracowywane w ministerstwie za sprawą M. Falskiego oraz w wydawnictwach Głównego Urzędu Statystycznego. Cenne są też dokumenty partii politycznych (Polskiej Partii Robotniczej, Polskiej Partii Socjalistycznej, Polskiego Stronnictwa Ludowego, Stronnictwa Demokratycznego), które zawierają poglądy i koncepcje przebudowy szkolnictwa w sferze organizacyjnej i ideologicznej, a także fragmenty statutów organizacji młodzieżowych, działających głównie na terenie szkół średnich.

Autorzy ujawniają także problem prześladowań nauczycieli ze względów politycznych, przez urzędy bezpieczeństwa publicznego i działalność ZNP sprzeciwiającego się represjonowaniu nauczycieli.

Recenzowana publikacja ma całkowicie nowatorski charakter. Jest ona pierwszym opracowaniem pokazującym w całości funkcjonowanie oświaty przez pryzmat prawno-organizacyjnych i politycznych uwarunkowań. Prezentowane dzieło ma wielowymiarowe znaczenie. Dla autorów istniejących już prac jego studiowanie może przyczynić się do weryfikacji wielu sądów historycznych i obiektywizacji faktów. Dostarcza także niewątpliwie inspiracji do dalszych badań nad dziejami polskiego systemu oświatowego po II wojnie światowej młodemu pokoleniu historyków oświaty, dostarczając im cennego materiału źródłowego. Recenzowana książka może służyć zarówno badaczom różnych zjawisk oświatowych w skali ogólnopolskiej jak i regionalnej a także autorom monografii poszczególnych szkół i placówek oświatowych ukazując ramy ich prawnego działania. Można dostrzec też przydatność publikacji dla rozwijających się dziś badań w zakresie zarządzania oświatą.

Oprócz walorów naukowych omawiana publikacja ma wartości dydaktyczne. Winna być wykorzystywana na zajęciach ze studentami z takich dziedzin jak: pedagogika porównawcza systemów oświatowych, zarządzanie oświatą nie mówiąc już o historii wychowania. Jest ona także niezastąpioną pomocą dla studentów przygotowujących prace dyplomowe z najnowszych dziejów szkolnictwa i oświaty polskiej.

Bez wątplenia recenzowana publikacja znacznie przybliży opracowanie syntezy dziejów szkolnictwa i oświaty polskiej po II wojnie

---

światowej a także akademickiego podręcznika najnowszej historii wychowania.

Należy zatem zachęcić autorów do dalszych kwerend archiwalnych, których uwieńczeniem byłaby druga część dzieła dotycząca lat 1949-1956, a potem kolejnych okresów w dziejach polskiego systemu edukacyjnego.